

Osvrt na okrugli stol *Prvi svjetski rat — zaboravljena baština* u Senju, 16. ožujka 2023.

Karlo RUKAVINA

U organizaciji Gradske knjižnice Senj 16. ožujka 2023. godine održan je okrugli stol o temi *Prvi svjetski rat — zaboravljena baština* da bi se šira senjska javnost obavijestila o istraživanjima projekta *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja — zaboravljena baština*, koji provodi Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu te doznala o bogatoj, ali nažalost zaboravljenoj povijesti Prvog svjetskog rata. Na okruglom stolu sudjelovali su: dr. sc. Ljiljana Dobrovšak, dr. sc. Filip Hameršak, dr. sc. Željko Holjevac, Nikola Tominac i Boris Blažina, a moderator je bio Karlo Rukavina.

Dr. sc. Ljiljana Dobrovšak predstavila je projekt Instituta Pilar i rezultate njegova istraživanja. Dr. sc. Filip Hameršak govorio je o hrvatskim vojnim grobljima Prvog svjetskog rata diljem Europe u kojima i dandanas počivaju hrvatski vojnici poginuli na europskim bojištima Velikog rata. Dr. sc. Željko Holjevac na temelju brojnih dosad provedenih istraživanja izložio je povijest Like i Senja 1914.—1918. godine. Nikola Tominac je također predstavio vlastita istraživanja o Ličanima i Primorcima u Prvom svjetskom ratu. Na kraju je Boris Blažina izlagao o nedavno objavljenim memoarima Georga Von Trappa. Sudionici su tako dobili mogućnost prezentirati svoja posljednja istraživanja senjskoj zainteresiranoj publici. Ovaj rad će detaljno analizirati problematiku svakog sudionika okruglog stola te pružiti cjelokupan osvrt na taj skup u kontekstu istraživanja senjske povijesti Prvog svjetskog rata te recepcije publike na temelju njihovih pitanja.¹

¹ Posebnu zahvalu za pomoć u pisanju ovog osvrta, kao i u organizaciji okruglog stola *Prvi svjetski rat — zaboravljena baština* u Senju održanog 16. ožujka 2023. godine autor duguje dr. sc. Ljiljani Dobrovšak, voditeljici projekta *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja — zaboravljena baština*.

Ljiljana Dobrovšak

— projekt *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja — zaboravljena baština* i podatci o Senju i okolici proizašli iz projekta

Ljiljana Dobrovšak je na okruglom stolu sudjelovala u dvostrukoj ulozi — kao voditeljica projekta *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja — zaboravljena baština* (znanstveno-istraživački projekt financira Hrvatska zaklada za znanost) i kao članica Udruge 1914—1918., a na skupu sudjelovali su i drugi članovi navedenog projekta i udruge.

Projekt *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja — zaboravljena baština* prijavljen je 2019. godine na natječaj Hrvatske zaklade za znanost te odobren početkom 2020. godine i od tada se suočio s brojnim izazovima — od potresa u kojem su oštećene mnoge zgrade u Zagrebu, koje su važne u istraživačkom procesu projekta, kao i zgrada Instituta Ivo Pilar na kojem se projekt provodi, do pojave pandemije bolesti COVID-19 i restrikcija zbog pandemije. Zbog rečenog, istraživački proces i rad na projektu morali su se prilagoditi novim okolnostima. Poticaj ovom istraživanju bilo je obilježavanje stogodišnjice Prvog svjetskog rata od 2014. do 2018. godine, kada su u Hrvatskoj održane brojne konferencije te objavljeni brojni radovi, što dokazuje da na našim prostorima ipak postoji veliko zanimanje za Prvi svjetski rat. Međutim, i dalje se nedovoljna pozornost usmjerava na materijalnu kulturnu baštinu vezanu za hrvatsko sudjelovanje u tom ratu — posebice na memorijalnu baštinu. Ideja o projektu iznesena je nakon osnivanja Udruge 1914—1918., čiji su članovi odlučili istražiti memorijalnu baštinu Prvog svjetskog rata. Prvenstveno se namjeravalo istraživati sve oblike te baštine — vojne zgrade, vojna groblja, spomenike, spomen-ploče, raspela, natpise, nadgrobne spomenike, kenotafe — koji su preživjeli do danas, ali i one koji su postojali, ali su nepovratno izgubljeni. U središtu istraživanja je prostor Hrvatske, iako je poznato kako je većina spomeničke baštine stradalih hrvatskih vojnika upravo izvan državnih granica.

Projekt se na početku suočio s nepostojanjem bilo kakvih istraživanja, a tako i s brojnim istraživačkim pitanjima poput: *Što se dogodilo sa spomenicima na vojnim grobljima? Gdje su sve bila vojna groblja? Što se s vremenom dogodilo s vojnim grobljima? Tko je organizirao postavljanje spomenika palim vojnicima u Velikom ratu? Jesu li bile organizirane komemoracije i kako su one izgledale?*

Dosadašnja istraživanja pokazala su kako su se spomenici palim vojnicima počeli postavljati još tijekom Prvog svjetskog rata, ali uglavnom u manjim formama — u obliku raspela i/ili obeliska, piramide na vojnim grobljima. Kako je veći dio njih sadržavao monarhijske oznake, nakon Velikog ra-

ta većina je uništena, devastirana, premještena ili potpuno zaboravljena. Dio spomenika podignut je i nakon Prvog svjetskog rata u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, i to uglavnom u crkvama i ispred njih, na grobljima i tek nekoliko u gradskim parkovima i na glavnim trgovima većih gradova. Nažalost, za većinu navedenih spomenika danas se ne znaju okolnosti podizanja niti autori, iako ih je većina izgrađena upravno na poticaj mještana. Također, nakon 1945. godine većina tih vojnih spomenika i groblja je zapuštena, a danas se u pojedinim mjestima i ne zna gdje su groblja bila, dok su u drugim slučajevima na mjestu groblja izgrađene zgrade i čitava naselja — na primjer u Osijeku i Vukovaru. Središnja akcija u vezi s podizanjem zajedničkog spomenika palim vojnicima Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj bila je podizanje zajedničke grobnice/kosturnice poginulim vojnicima na Mirogoju.

U okolici Senja ima vrlo malo spomeničke i memorijalne baštine iz Prvog svjetskog rata, što potvrđuje i nedavno objavljen članak *Prilog istraživanju senjskih žrtava Prvog svjetskog rata* Karla Rukavine u SZ-u. U njemu se navodi kako pokraj spomen-križeva koji su podizani tijekom Domovinskog rata i natpisa uz križ na mramornoj ploči »Hrvatskim vojnicima i žrtvama palim za domovinu 1914—1918 1941—1945« ne postoje druga obilježja senjskim žrtvama Prvog svjetskog rata u gradu i njegovoj okolici koja bi komemorirala žrtve rata. Kada govorimo o memorijalnoj baštini, riječ je o dva oblika — jedan su groblja na kojima su pokopani mještani koji su umrli od rana zadobivenih na ratištu ili od bolesti, a u trenutku smrti bili su u mjestu u kojem su živjeli. Moguće je da su na tome mjestu pokopani i oni koji su se našli na oporavku u bolnici Crvenog križa koja se nalazila u Senju. Drugi oblik te baštine su spomenici podignuti kao znak sjećanja na mještane stradale u Prvom svjetskom ratu. Oni su se uglavnom podizali u međuratnom razdoblju. Na predavanju je Lj. Dobrovšak iznijela nekoliko posljednjih podataka prikupljenih tijekom njezinih istraživanja u Arhivu Jugoslavije na gradivu iz međuratnog razdoblja. Prema pronađenim podacima, na prostoru Ličko-senjske županije pronađeno je nekoliko groblja na kojima su pokopani ratnici — broj pokopanih žrtava u Ličko-senjskoj županiji po mjesnim grobljima može se vidjeti u prilogu 1.

Poimenično imamo ratnike u crkvi Blažene Djevice Marije Snježne u Krivom Putu: Antun Prpić (1916., pješak Karlovačke pukovnije), Jure Krmpotić (1916., 79. pješačka pukovnija Otočac), Marko Šojat (1917., 79. pješačka pukovnija Otočac). Broj pokopanih, naravno, ne poklapa se s brojem palih Senjana u ratu, kojih je puno više. Recentna istraživanja K. Rukavine pokazuju da je, prema popisima poginulih, ranjenih i nestalih iz Ministarstva rata u Beču, bilo 311 žrtava iz Senja i okolice. Iz navedenog se može zaključiti

Mjesto	Broj pokopanih žrtava
Gospić — rimokatoličko groblje	11
Gospić — pravoslavno groblje	13
Kotar Gospić — Karlobag	2
Kotar Gospić — Cesarica	1
Otočac — rimokatoličko groblje	48
Otočac — pravoslavno groblje	51
Otočac — vojno groblje	27
Kotar Otočac — Švica	1
Kotar Otočac — Prozor	1
Kotar Otočac — Kompolje	1
Kotar Otočac — Vrhovine (zajedničko groblje)	33
Kotar Otočac — Vrhovine (pravoslavno groblje)	8
Kotar Otočac — Crna Vlast	2
Kotar Otočac — Rudo Polje	1
Kotar Senj — Marija Snježna — Krivi Put	3
Kotar Senj — Krč	2
Kotar Senj — Jablanac	3
Kotar Senj — Stari Grad	3
Kotar Senj — Sveti Juraž	3
Kotar Senj — Prizna	3
Senj — groblje sv. Vida	6

Prilog 1 — Broj pokopanih žrtava Ličko-senjske županije po mjesnim grobljima

ti kako je većina vojnika pokopana na skupnim grobljima na fronti ili grobljima u blizini bojišnice, a izvan Hrvatske.

Što se tiče spomeničke baštine, treba spomenuti baštinu u Otočcu u kojem se nalaze tri spomen-obilježja. Prvi je spomenik palim junacima Otočke 79. pješačke pukovnije grofa Jelačića postavljen u gradskom parku u ožujku 1916. godine, a svečano otkriven u svibnju iste godine. Na spomeniku se nalazio reljef Franje Josipa I., ruši se 1926. kada na njegovo mjesto dolazi spomenik kralja Petra I., a spomen-ploča s toga spomenika je sačuvana i nalazi se u Muzeju Gacke. Drugi spomenik, zapravo freska nalazila se na vanjskom pročelju župne crkve Presvetog Trojstva u Otočcu. Monumentalna freska pod nazivom *Kraljica mira* predstavljena je javnosti u rujnu 1916. godine. Njezin autor je Čeh Maksimilijan Dušek/Duchek, tada natporučnik 79. pješačke pukovnije. Freska je uništena u rujnu 1991. nakon što je crkva teško oštećena u Domovinskom ratu. Treći spomenik je na gradskom groblju Sv. Rok u Gornjoj Dubravi. Podignut je 1918. godine na dijelu tadašnjeg vojnog

groblja u čast poginulim pripadnicima Otočke pukovnije i ukrašavala ga je također freska Maksimilijana Duška. Od te freske sačuvano je vrlo malo, spomenik i freska su 1922. teško oštećeni te je danas spomenik zapušten.

U Senju i Ličko-senjskoj županiji nema puno obilježja o vojnicima stradalim u Prvom svjetskom ratu te se može govoriti o svojevrsnom zaboravu tog rata. Međutim, postoje mladi istraživači koje u središte pozornosti svojeg istraživanja stavljaju upravo Prvi svjetski rat i njegove žrtve te proučavaju povijest Senja i njegove okolice — primjerice, već spomenuti rad Karla Rukavine te diplomski rad Vedrana Tomljanovića »Senj i okolica u Prvom svjetskom ratu«, pa se nadamo da će u budućnosti biti još radova o ovim temama.

Filip Hameršak

— hrvatska vojna groblja Prvog svjetskog rata

Tijekom Prvoga svjetskog rata vojnici s područja Republike Hrvatske velikom većinom su se borili u oružanim snagama Habsburške Monarhije. Zanimljivo je kako su Kraljevina Hrvatska i Slavonija imale poseban status s elementima državnosti unutar Austro-Ugarske Monarhije, a u skladu s time su i domovinske postrojbe s područja Hrvatske i Slavonije također imale poseban status, koji je uključivao hrvatski jezik, posebnu prisegu na zakone domovine i hrvatsko znakovlje. U skladu s politikom Monarhije, hrvatski je bio zapovjedni jezik i u nekim drugim postrojbama ako je u njihovu sastavu bio i određen broj govornika hrvatskog jezika. Poimence se može identificirati 80.000 hrvatskih žrtava, a s obzirom na to da sve nisu evidentirane, ima procjena o čak do 140.000 žrtava s područja Republike Hrvatske. Naravno, stradavali su na bojištima, a glavna bojišta su bila srpsko, rusko i talijansko, no i u zarobljeničkim logorima i u bolnicama od rana zadobivenih u bojevima. O stradalima se vodila i određena skrb, koliko je to u različitim okolnostima bilo moguće — treba imati na umu kako nije bilo moguće poginule vratiti u njihov zavičaj pa su vojna groblja uglavnom nastajala duž bojišta ili uz bolnice. Iako se s vremenom počelo provoditi i okrupnjavanje, tj. ekshumacija s više manjih groblja na jedno veliko, jer je više manjih groblja bilo teško održavati, pitanje je danas koliko je ta akcija bila uspješna. Naime, istraživanja nisu provedena i za hrvatski prostor nisu poznati rezultati te inicijative. Pri potpisivanju mirovnih ugovora skrb za vojna groblja određena je kao obveza — za države pobjednice, kao i za države koje su poražene u ratu. Tako danas sve veće svjetske države imaju svoje velike organizacije koje se skrbu za poginule u Prvom svjetskom ratu i za njihove grobove. Nažalost, takve organizacije u Republici Hrvatskoj ne postoje.

Pobjedničke države su s manjih groblja ostatke svojih mrtvih ekshumirale i premjestile u goleme kosturnice — primjerice, kosturnica pokraj Ver-

duna s ostacima 20.000 francuskih vojnika, talijansko vojno groblje Redipuglia, koje je nastalo još kad je uređivanje vojnih groblja bilo dosta kaotično. No, 1930-ih godina fašistička vlast uredila je cijelo groblje u kojem se nalaze ostaci oko 100.000 talijanskih vojnika, od kojih je 40.000 neidentificirano. Druge su države također radile na ekshumaciji i premještanju ostataka poginulih vojnika u kosturnice pa se tako u nama susjednoj Sloveniji iznad Kobarida nalazi kosturnica s 20.000 ljudskih ostataka. Još se tijekom rata u novinama propagirala institucijska skrb za grobove i njezino ujednačavanje — primjerice, u *Ilustrovanom listu* 1915. godine objavljen je tekst u kojem se predlaže forma vojnih groblja, ali se također pozivaju hrvatski umjetnici da predlože specifičan dizajn za spomenike na grobovima poginulih vojnika.

Skrb za poginule hrvatske vojnike i sjećanje na njih počinjali su na bojištu — npr. u mjestu Dobrinovcima u Ukrajini pripadnici 25. domobranske pukovnije podignuli su na groblju spomenik hrvatskim domobranima, koji je preživio oba svjetska rata — taj je spomenik posjetila Udruga dragovoljaca i veterana Domovinskog rata Republike Hrvatske, uključujući pukovnika Nikolu Tominca, te je spomenik obnovljen prema izvornom izgledu, a danas je potpuno u znakovlju hrvatskog identiteta.

U svojem predavanju F. Hameršak govorio je i o svakodnevnom životu na bojišnicama Prvoga svjetskoga rata. Ondje su se pojavili i listovi koje su domobranske pukovnije izdavale, pa je 25. domobranska pješačka pukovnija uređivala list *Sudrug*, koji je do danas sačuvan, a u njemu se povremeno pisalo i o spomenicima palim vojnicima, npr. o spomeniku iz Kolomyje. Tako su se 25. i 26. domobranska pješačka pukovnija borile u mjestu Glibivki u Ukrajini, a u 26. domobransku pješačku pukovniju odlazili su i vojnici s područja Senja pa se na groblju u tome mjestu vjerojatno mogu pronaći i senjske vojne žrtve. U Glibivki su podizani spomenici još za vrijeme rata, a nedavno su i obnovljeni. Na ulazu u civilni dio groblja bila je podignuta drvena konstrukcija s hrvatskim natpisom *25. i 26. pješačka pukovnija te natpis VOJNICI PALI ZA KRALJA I DOMOVINU*.

U usporedbi s vojnicima poginulim na bojištu, lakše možemo istraživati umrle u bolnicama, a u pobjedničkim državama postavljeno je i pitanje tko ima veće pravo na ostatke poginulog vojnika, tj. treba li ih predati obitelji ili staviti u zajedničku kosturnicu, u kojoj će se slaviti svojevrsni domovinski mit palih junaka u obrani svoje domovine. Što se tiče brige o grobljima na području Hrvatske i Slavonije, možemo je pratiti od 1916. godine, tj. kada je osnovan Zemaljski odbor za skrb ratničkih grobova. Na temelju vojnih zapovijedi i vanjskih naredbi postojao je jako dobro ustrojen sustav s upisivanjem stradalih pojedinaca i lokaliteta u središnji katastar vojnih groblja. Taj odbor

trebao je dizajnirati izgled spomenika, a jedan od njegovih uglednijih članova bio je poznati arhitekt Viktor Kovačić. Danas, prema istraživanjima Lj. Dobrovšak, imamo dostupnu evidenciju za nešto više od 23.000 vojnih osoba pokopanih tijekom Prvog svjetskog rata u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. U svojem izlaganju F. Hameršak je iznio nekoliko zanimljivih podataka. Jedan od njih je zaključak kako je obiteljima bilo zabranjeno da kite vojne grobove svojih stradalih članova, posebice ako su obitelji bile imućnije, kako se pojedini grobovi ne bi isticali. Dizajnirani su posebno grobovi i za vojnike muslimanske te židovske vjere. Ako je netko bio pokopan na privatnom zemljištu, država je to zemljište otkupljivala. Nakon Prvog svjetskog rata u jugoslavenskoj državi bila je propisana posebna skrb za pripadnike srpske vojske i za jugoslavenske dragovoljce, ali skrb za vojnike u austrougarskoj vojsci također nije bila zakonski zapuštena — međutim, stanje će zbog političkih razloga i nedostatka financija s godinama biti sve lošije. Prema novom zakonu iz 1922. godine, o poginulima se više ne skrbi vojska, nego vjerske i političke općine, koje za to nisu imale ni ljudi ni novca, a često ni interesa. Nedugo nakon toga svi dokumenti o održavanju groblja na teritoriju Hrvatske premješteni su u Beograd u Ministarstvo vera, a kad je 1929. ono ukinuto, dokumentacija je pohranjena u Ministarstvo pravosuđa. Ta skrb je, uz neke iznimke, tada zapravo i prestala. Ta arhiva nalazi se u Beogradu, a u Hrvatskoj ne postoje ni kopije iz arhive. Isto tako F. Hameršak je u svojem predavanju spomenuo i instituciju takozvanih *sveštenočuvara*, tj. svećenika koji su bili zaduženi da obilaze groblja u inozemstvu, kao i groblja austrougarskih vojnika slovenskoga, srpskoga i hrvatskoga podrijetla.

Postoji nekoliko primjera dobre prakse u spomeničkoj baštini prema palim vojnicima iz Prvog svjetskog rata. Na vojnom groblju nedaleko od Bovca u Sloveniji još tijekom rata postavljen je spomenik u obliku križeva — dio križeva je obnovljen, a na groblju je pokopano oko 800 vojnika različitih vjera, podrijetlom iz Bosne i Hercegovine. Prije desetak godina je u ime te države na spomenutom mjestu podignut novi spomenik palim vojnicima, ali bilo kakvo znakovlje Republike Hrvatske još uvijek nije postavljeno.

Primjere dobre prakse možemo pronaći u talijanskoj spomeničkoj baštini. Spomenik na vojnom groblju u Solkanu pokraj Nove Gorice također je iz vremena Prvoga svjetskog rata. Njime dominiraju mali betonski spomenici koji su talijanska proizvodnja iz 1920-ih godina. Na groblju Črniče pokraj Adovčine je oko 800 pokopanih i ondje se nalazi spomenik koji u sredini ima natpis na hrvatskom jeziku. Također, treba istaknuti već spomenuto groblje Fogliano blizu Redipuglia, na kojem su Talijani u zasebnom dijelu okupili ostatke otprilike 17.000 poginulih austrougarskih vojnika nakon Prvog svjetskog rata.

Neki primjeri govore o brizi Kraljevine Jugoslavije za poginule vojnike — primjerice, nakon pada Srbije 1915. oko 20.000 austrougarskih ratnih zarobljenika odvezeno je na mali otok Asinaru pokraj Sardinije. Ondje je oko 7.000 vojnika umrlo od gladi i bolesti, a njihovi su ostatci skupljeni i stavljeni u kosturnicu u kojoj se nalazi između 800 i 1.200 vojnika s hrvatskog područja. Treba podsjetiti i na spomen-kosturnicu na Crnom vrhu na planini Gučevu čije su temelje počeli raditi još austrougarski vojnici u ratu, a završile su je srpske vojne vlasti u Kraljevini Jugoslaviji. U kosturnici su i pripadnici 53. zagrebačke pukovnije. Zanimljivo je kako su ovdje vojnici zaraćenih strana pokopani zajedno u istu kosturnicu.

Možda najpoznatiji primjer spomenika i kosturnice u Hrvatskoj jest kosturnica na Mirogoju u kojoj se nalaze ostatci 3.300 vojnika. Vojnici su uglavnom umirali u obližnjim bolnicama, a početkom 1930-ih godina iz pojedinačnih grobova stavljeni su u istu kosturnicu — ovdje su i vojnici zaraćenih strana. Natpis koji je postavljen 1990-ih godina — *Palim hrvatskim vojnicima u Prvom svjetskom ratu* — ne odgovara stvarnom stanju jer hrvatski vojnici čine oko 45 % pokopanih u toj kosturnici koja je zamišljena u pomirbenom duhu. Uz navedenu kosturnicu na Mirogoju, posebno su pokopani jedino talijanski ratni zarobljenici, a talijanska država im je 1930-ih godina podignula i spomenik. Talijanska država je sličan spomenik postavila i na groblju u Zadrju, koji je preživio do danas. Uz Talijane, na Mirogoju je pokopano i nekoliko francuskih vojnika, koji također imaju svoj spomenik još s početka 1930-ih godina. Na Mirogoju zasebno vojno polje i spomenik imaju i poginuli vojnici židovske vjere.

Uzrok zaborava hrvatskih vojnika iz Prvog svjetskog rata ima veze i s političkim odnosima — nakon Drugog svjetskog rata su prema službenim odlukama, uništena groblja vezana za okupatorske kolaboracionističke vojske. Nakon tog rata devastirani su grobovi domobrana Nezavisne Države Hrvatske, a i groblja povezana s Prvim svjetskim ratom. Kasniji zakoni o brizi o poginulim vojnicima nisu uključivali poginule Južne Slavene u inozemstvu, nego eventualno austrougarske grobove u Jugoslaviji, ali tretiralo ih se kao grobove strane vojske i njihovo održavanje bilo je zanemarivo. Austrija je ipak 1980-ih godina lijepo uredila mornaričko groblje u Puli, ali također kao groblje strane vojske. Položaj vojnih groblja bio je nedefiniran sve do novih zakona donesenih u Republici Hrvatskoj, u kojima ne postoji kategorija hrvatskih vojnika u austrougarskoj vojsci, nego su to sve pripadnici strane vojske, koje hrvatska država treba evidentirati samo ako se nalaze na teritoriju države — dakle, sva groblja na Soči (Sloveniji), Ukrajini i drugim bojištima ne tiču se zakona ni brige Republike Hrvatske. Jedina iznimka je međudržavni sporazum sa Slovenijom iz 2008., u kojem je navedeno da se Hrvatska

može brinuti za groblja iz Prvog svjetskog rata i na području Slovenije ako su na njima pokopane osobe hrvatske narodnosti. Ali, na taj se zakon nikad nije pozivalo, tj. nikad se nije postupalo prema njemu. Sve druge inicijative su ustvari samo inicijative braniteljskih udruga i pojedinih hrvatskih veleposlanika, koji su uvijek imali potporu domaćina, ali još uvijek u Hrvatskoj ne postoji sustavni pravni okvir. Primjerice, slovenski zakon propisuje skrb za slovenske vojnike u bilo kojoj vojsci, pa tako i u austrougarskoj, a srpski zakon obuhvaća sve ratove i vojske od 1912. godine. Ipak, postoji nekoliko časnih iznimaka, zahvaljujući naporu braniteljskih udruga ili pojedinaca, poput spomen-ploče na sočanskom groblju koju je podignuo Grad Karlovac, a ne Republika Hrvatska. Drugi primjer je u Poljskoj, gdje je obnovljeno groblje 31. Ilovačkog bataljuna, u čemu je sudjelovao i Nikola Tominac. U Lavo-
vu je također postojalo veliko austrougarsko vojno groblje i na njemu su pokopani i hrvatski vojnici. Tijekom 2018. na groblju je podignut hrvatski spomenik kao spomen na sve poginule Hrvate na istočnom bojištu, i to je rije-
dak primjer akcije u kojoj je sudjelovala Vlada Republike Hrvatske kao pokrovitelj, što je nažalost jedini primjer navedenog pokroviteljstva.

Željko Holjevac

— pregled stanja u Senju i Lici od 1914. do 1918. godine

Iznenadna vijest da je Gavrilo Princip, bosanski mladić srpske nacionalnosti u Sarajevu 28. lipnja 1914. ubio nasljednika austrougarskog prijestolja nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu suprugu vojvotkinju Sofiju von Hohenberg, izazvala je podijeljene reakcije u ličko-senjskoj javnosti. Na javnim zgradama i mnogim privatnim kućama izvešene su crne zastave, a u Senju su 30. lipnja održani prosvjedi koji su završili razbijanjem prozora i prolivanjem tinte po pojedinim objektima u gradu. S druge strane, neka Mica Kranjčević, gostioničarka i prodavačica prijeke naravi iz Općine Brlog privedena je u srpnju u oružničku postaju u Otočcu pod sumnjom da je odobrala sarajevski atentat pucanjem iz pištolja. Pretragom njezine kuće pronađene su dvije dvocijevke, dvije kubure, pištolj, 22 paketa bosanskog duhana i pet srpskih zastava.

S objavom rata Austro-Ugarske Monarhije Srbiji nakon atentata u Sarajevu, stupile su u Bansknoj Hrvatskoj na snagu iznimne mjere za ratno stanje, npr. uveden je prijeku sud, a opća mobilizacija naišla je na dobar odaziv Hrvata. Tako su Zagrepčani pjesmama i cvijećem ispratili prve mobilizirane vojnike, koji su u kolovozu 1914. krenuli na bojište s razvijenom hrvatskom trobojnicom na čelu kolone. Sasvim drukčije raspoloženje vladalo je u Ličko-krbavskoj županiji, gdje je vladin povjerenik i banski savjetnik Đuro Horvat nakon objave rata zatražio žurno pojačanje u oružničkim postajama. Bio

je ozbiljno zabrinut za moguće pogoršanje javne sigurnosti poslije odlaska carske i kraljevske vojske iz Gospića i Otočca s obzirom na »mrko nezadovoljstvo pojedinih žitelja srpske nacionalnosti«, kako piše u službenom dokumentu i kako navodi Ž. Holjevac. Čini se da je imao i konkretnih razloga za zabrinutost jer je samo dva dana nakon objave rata skupina vojnika pravoslavne vjere skinula hrvatsku zastavu s Hotela Zagreb u Otočcu.

Dok su vojnici domobrani iz Senja i Like prolijevali krv za kralja u Srbiji i Galiciji tijekom prvih ratnih mjeseci, brojni Ličani uhićeni su kao politički sumnjive i nepouzidane osobe. Samo u Udbini pritvoreno je 128 takvih osoba, uglavnom pravoslavne vjere, a uhićenih civila bilo je i drugdje. S udaljenih bojišta obiteljima su stizala pisma i dopisnice vojnika s kratkim porukama: *Živ sam i dobro mi je. Zdrav sam i dobro mi je*. I slično. Žene, djeca i starci zamijenili su mobilizirane muškarce na poljskim i drugim radovima u pozadini, a gradnja željezničke pruge preko Like započeta 1912. nastavljena je radom ruskih i talijanskih zarobljenika kada je 1915. godine počeo i rat s Italijom. Tijekom putovanja po Lici i Krbavi u srpnju 1915. tadašnji hrvatski ban Ivan Škrlec posjetio je Udbinu, gdje su ga dočekala dvojica starih Ličana — umirovljeni viši financijski stražar Ilija Krmpotić i seljak Miloš Majstorović (jedan Hrvat i jedan Srbin). Oni su u starinskoj nošnji i s pripasanim oružjem pratili bana kroz mjesto i stajali su pred njegovim stanom kao počasna straža. Škrlec je razgledao veliku gimnaziju, domaćin mu je bio veliki župan Đuro Horvat, a posjetio je i Karlobag. Na pobudu potpukovnika Slavka Štancera, zapovjednika Treće domobranske bojne u Gospiću su služene mise u katoličkoj i pravoslavnoj crkvi za duše poginulih ratnika, a humanitarnu pomoć za vojnike, ranjenike, invalide i ratnu siročad skupljala je i tadašnja školska mladež.

Zbog rata s Italijom i time moguće talijanske invazije, gruntovnica Kotarskog suda u Senju privremeno je pohranjena u Otočcu. Ima i nekih životnih kurioziteta kako je u svojem predavanju spomenuo Ž. Holjevac, pa je npr. 1915. u Kosinju poplava srušila stari drveni most preko rijeke Like. Na plitvičkom jezeru Kozjaku ulovljena je rijetka pastrva teška 7,5 kg, a u senjskoj luci potonuo je usidreni parobrod *Svačić* hrvatskog parobrodarskog društva u Senju. Brod je potonuo, kako je pisao *Ilustrovani list*, jer se nije popravilo njegovo korito, bio je usidren u luci, a promet je bio prekinut zbog rata. Istodobno je narod u Lici obrađivao samo 24% vlastite zemlje jer je čak 76% ličke zemlje bilo u posjedu države, krajiških imovnih općina i zemljišnih zajednica. Ličanin, dakle, oskudijeva jedino u pravu što Lika nije njegovo vlasništvo — napisao je Dragutin Franjić, profesor Velike gimnazije u Gospiću u rujnu 1915. u raspravi s autorom jednog novinskog članka o tome kako je u Lici u ratu te kako se živi.

I Ž. Holjevac je u predavanju rekao kako je u parku u središtu Otočca sredinom svibnja 1916. otkriven spomenik poginulim pripadnicima Otočke pješačke pukovnije grofa Jelačića broj 79. Na spomeniku je bilo upisano: *U spomen Velikom ratu 1914. palih junaka carske i kraljevske otočke pješačke pukovnije grofa Jelačića broj 79. podignut 1916.* Istovremeno su ionako siromašni lički krajevi trpjeli još izraženiju oskudicu hrane i soli, s crkvenih zvonika skidana su zvona da bi se pretopila u topove i granate, a zbog brojne muške radne snage na bojištima i blokade svjetskih mora, ljudi su sve više gladovali. Kad je umro Franjo Josip I. u studenom 1916. godine, počela se u narodu širiti uzrečica: *Nesta Frane, nesta 'rane* (hrane, op. a.). Ratne nevolje pogoršalo je 1916. i nekoliko potresa, koji su, primjerice, oštetili kapelu Sv. Trojstva u srednjovjekovnom Sokolcu u Brinju. Kapelu je sljedeće godine privremeno popravio domaći poduzetnik Marko Maljković.

Treće i četvrte ratne godine povećali su se nestašica, skupoća, rekvizicije, lihvarenje i pothranjenost u pozadini fronte. *Što danas dadeš za opanke mogao bi prije za to kupiti dobar par volova.* To se moglo pročitati u jednom izvoru iz toga vremena. Budući da je dio oružništva poslan na talijansko bojište, učestali su pljačkaški prepadi vojnih bjegunaca i zelenog kadra u šumama (oni koji su bježali u šume od vojne obveze) na posjednike i trgovce. Na ličke lihvare i sirotinju osvrnuo se novi veliki župan Tomislav Tomljenović iz Bužima, poslije i ban, imenovan nakon što je Ličko-krbavsku županiju 1916. i 1917. vodio stari podžupan Ivan Vučetić. U govoru održanom pred županijskom skupštinom u Gospiću u prigodi svoga uvođenja u službu 25. rujna 1918. veliki župan je kazao: »Od hrane za Liku prošle dobavne godine već je putem, prije nego je došlo do aprovizacije, nestalo samo nekoliko metričkih centi manje od 144 vagona.« Hrana je oduzimana seljacima ili kupovana od njih po vrlo niskim cijenama, ali stanovnici u ličkim gradićima pa i u Senju masovno su oskudijevali jer je opskrba bojišta imala prednost. Ipak, i u takvim je uvjetima u Gospiću u Kaniškoj ulici 1917. dovršena nova zgrada pošte, koja radi i danas. U lipnju 1918. puštena je u promet dionica željezničke pruge od Plaškog do Vrhovina, a dalje će se gradnja nastaviti nakon rata. Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Zagrebu otvarao je srednje škole i u manjim mjestima pa je u rujnu 1918. otvorio privremenu malu realnu gimnaziju u Korenici. Tada su postojale samo dvije velike gimnazije u Županiji: Senj i Gospić.

Smatrajući proizvodnju električne energije na ponornicama Gackoj i Lici epohalnom osnovom za gospodarski razvitak Hrvatske, Zemaljska vlada je pripremila nacrt zakona o iskorištavanju vodne snage tih dviju ponornica, ali raspad Austro-Ugarske spriječio je provedbu te zamisli.

Opća iscrpljenost i nezadovoljstvo ratom izazvali su nemire u državi, a proširila se i epidemija španjolske gripe, koja je prema nekim podacima odnijela više života nego ratni vihor tijekom četiri godine. Uskoro su vojnici otočke pješačke pukovnije u Rijeci otkazali poslušnost, a Hrvatski sabor u Zagrebu 29. listopada 1918. donosi odluku o izlasku Dalmacije, Hrvatske, Slavonije s Rijekom iz Austro-Ugarske i o njihovu ulasku u novu privremenu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Austro-Ugarska ratna mornarica na Jadranskom moru s glavnim uporištima u Puli i Boki kotorskoj predana je Narodnom vijeću SHS-a, a za novoga zapovjednika postavljen je dotadašnji kapetan vojnog broda Janko Vuković Podkapelski iz Jezerana, koji je promaknut u čin kontraadmirala. Međutim, talijanski podvodni diverzanti, takozvani *ljudi žabe* uvukli su se u pulsku ratnu luku i rano ujutro na blagdan Svi Sveti 1. studenog 1918. eksplozivom potopili admiralski brod *Viribus Unitis* s kojim je na morsko dno otišao i kratkotrajni novi zapovjednik Podkapelski.

Istodobno, vojnici iz baraka na Špilniku pokraj Otočca razišli su se po čitavoj Ličko-krbavskoj županiji, a najviše po kotarima Brinje, Otočac i Perušić. Činili su razbojstva i štetu na imovini, a pridruživali su im se i pripadnici zelenog kadra, koji su izašli iz šuma te vojnici i domobranci koji su se vraćali s udaljenih bojišta. U Brinju su vojnici zapalili dvije kuće, opljačkali prodavaonicu trgovca Fabijanija, odnijeli novac iz državne pošte i prekinuli telefonske žice. U Jezeranama su opljačkane tri najmućnije kuće. Pljačke i otimačine bilo je u Brlogu, Kosinju, Škarama, Vrhovinama i drugdje. U Otočcu je zabilježena pucnjava između pljačkaša i privremene Narodne garde, koju je u općem kaosu ustrojavalu Narodno vijeće pokušavajući popuniti prazninu nastalu demobilizacijom, raspuštanjem i rasulom austrougarskih oružanih snaga nakon što je 3. studenoga i službeno potpisano primirje. Na obje strane bilo je nekoliko mrtvih i više ranjenih. Narodna garda i staro oružništvo u Ličko-krbavskoj županiji bili su malobrojni pa nisu mogli svladati veliki broj pobunjenih vojnika, a na tome području nalazilo se oko 4.000 talijanskih zarobljenika, za koje izvori pišu da su bili u bijednom stanju. Oružje i streljivo iz vojničkih skladišta u Vrhovinama, Rudopolju i Gračacu brzo je razgrabljeno. U Rudopolju je miniran vodovod, Gračac se povremeno našao potpuno pod nadzorom pljačkaša, u opasnosti od otimačine bilo je i Ličko Petrovo Selo, a u Jablanac je nakratko uplovio manji talijanski brod, ali nije se ondje zadržao. Željeznički namještenici su napustili svoju službu, a lička željeznica u izgradnji ostala je bez nadzora. Od županijske oblasti u Gospiću brzojavno je zatražena vojna pomoć za održavanje reda i mira, napose u kotarima Brinje, Otočac, Perušić, Gračac i Gospić, ali brzojav nije poslan zbog pogreške na brzojavnim uređajima. Stoga je Mjesni odbor Narodnoga vijeća u Gospiću 2. studenoga 1918. zatražio ponovno uspostavu prijekoga

suda na tom području. Otočka pješačka pukovnija grofa Jelačića broj 79. prestala je postojati, a vojničku službu preuzele su postrojbe narodne garde i mjesne narodne straže. Pukovnik Nikola Paunović odveden je uz pratnju u zatvor u Zagreb, a u Narodno vijeće SHS-a dolazile su pritužbe protiv općinskih činovnika, poštara, oružnika, stražara i drugih pojedinaca na terenu zbog čega je Mjesni odbor Narodnog vijeća SHS-a u Ličkom Petrovu Selu zatražio od općinskog bilježnika Luke Vlatkovića da hitno isprazni svoj stan. Na to se on žalio, i to podpredsjedniku Narodnog vijeća SHS-a Svetozaru Pribičeviću, a neki Mio Smolčić žalio se na rekviziciju koju je provodila narodna straža u Križpolju. Nakon što su talijanski ratni brodovi uplovili u Rijeku, a srbijanske postrojbe na poziv Narodnog vijeća SHS-a došle u Zagreb Središnji odbor Narodnog vijeća SHS-a donio je 24. studenoga 1918. odluku o ujedinjenju privremene Države SHS s Kraljevinom Srbijom. Ujedinjenje je proglašeno 1. prosinca 1918. u Beogradu, čime je prestala višestoljetna habsburška vladavina te su lički, primorski i ostali hrvatski krajevi ušli u novu jugoslavensku državu.

Nikola Tominac
— pregled ratišta pukovnija Ličko-krbavske županije
i obilježavanja spomena na poginule

Na području Ličko-krbavske županije osnovane su dvije postrojbe: 79. pješačka pukovnija grofa Jelačića i 26. domobranska pješačka pukovnija iz Karlovca te njezina 3. bojna iz Gospića. Ti vojnici su tijekom 1914. godine ratovali na Drini protiv srpske vojske — poznate su Kolubarska bitka i povlačenje austrougarske vojske prema području današnje Vojvodine. U siječnju 1915. godine sve hrvatske snage, osim zaštitnih snaga na Drini, u kojima su bili najviše Dalmatinci, prebacuju se na područje Karpata.

U teškim zimskim bitkama na Karpatima više je ljudi umrlo od zime i neuhranjenosti nego u izravnoj oružanoj borbi s Rusima. U svibnju 1915. godine kod Gorlica nedaleko od Krakova austro-njemačke snage kreću u proboj prema istoku, 79. pukovnija spušta se s Karpata preko Dnjestra prema gradu Lutsku u blizini kojeg se zaustavljaju. Na tom putu pukovnija je imala gubitke (više od 300 poginulih i veliki broj ranjenih) na području rijeke Dnjestar kod mjesta Drohobycha, na kojem se danas nalaze brojni ostatci vojnika. U ljeto 1916. godine Rusi kreću u proboj kod Lutska na južnom dijelu bojišta gdje su »naši domobrani« imali izrazito velike gubitke — 79. pukovnija koja se tu zatekla tijekom proboja povlači se iza Lutska i uspijeva zaustaviti ruski proboj, a nakon toga odlazi na rijeku Soču i talijansko bojište.

U svojem izlaganju je N. Tominac istaknuo kako su 10. i 11. sočanska bitka bile osobito tragične i u njima je 79. pukovnija imala izrazito velike gu-

bitke. Zbog takvog teškog stanja, počinje 12. sočanska bitka i proboj kod Kobarida. Austro-njemačke snage uspjele su se probiti na talijansku bojišnicu i doći na rijeku Piave. Važno je napomenuti da su Ličani i Primorci došli na Južni Tirol, tj. na planinsko bojište na kojem su se vodile silovite borbe.

Osim navedenih pukovnija, Ličani i Primorci borili su se i kod Verduna na francuskom bojištu u sklopu 31. lovačke bojne. Međutim, kako je N. Tominac u svojem predavanju naveo, nema dokumentacije o tome što su sve ondje preživjeli, ali uglavnom im je bilo vrlo teško, pogotovo nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije kad su se ti vojnici morali vratiti na područje današnje Hrvatske.

U sklopu obilježavanja stogodišnjice Prvog svjetskog rata Grad Zagreb i Ministarstvo kulture i branitelja podignuli su spomenik u znak sjećanja na vojnike poginule na području povlačenja Ličana prema rijeci Dnjestru gdje je pronađeno jedno austro-njemačko groblje i gdje se borila njemačka južna armija. Danas je to groblje sačuvano, napravljeni su i projekti za njegovu detaljniju i temeljitiju obnovu, ali rat u Ukrajini spriječio je bilo kakva slična nastojanja. N. Tominac tvrdi da je Udruga dragovoljaca i veterana Domovinskog rata Republike Hrvatske postavila poseban spomenik austrougarskim žrtvama na groblju u gradu Lavovu u obliku šahovnice, a kao članovi Udruge komemorirali su i poginule iz dobrovoljačkih snaga u Odesi, sve u dogovoru s veleposlasticima u Ukrajini.

Osim podatka o mnogim poginulim vojnicima, predavač je istaknuo da Hrvatska ima i prave velikane Prvog svjetskog rata kojima se odaje počast, poput generala Stjepana Sarkotića i feldmaršala Svetozara Borojevića. Međutim, s područja Senja pronašli smo i vojnika Miroslava Benziju, koji je dobio zlatnu medalju za hrabrost u borbi protiv Srbije. Koliko nam je poznato, to nije detaljno istraženo, a moglo bi biti zanimljivo za lokalnu povijest. Iz svega navedenog može se zaključiti kako je sudbina Senjana, Ličana i Primorca bila vrlo teška i krvava u Prvom svjetskom ratu, a sva ova istraživanja proveli smo upravo njima u spomen.

Boris Blažina

— predstavljanje memoara *Do posljednjeg pozdrava zastavi*
— sjećanja austrijskog podmorničkog zapovjednika
kapetana korvete Georga von Trappa

Postoji cijelo bogatstvo memoara i sjećanja hrvatskih vojnika u Prvom svjetskom ratu, koje je, nažalost, zbog odnosa u Hrvatskoj prema Velikom ratu u međuvremenu zaboravljeno ili je ostalo u rukopisu, pa ta sjećanja nisu tiska-

na. Kada govorimo o hrvatskim vojnicima, nije riječ samo o etničkim Hrvatima, nego o tome kako je to bila Austro-Ugarska Monarhija, bili su to i ljudi drugih nacionalnosti koji su zapovijedali hrvatskim vojnicima ili su sudjelovali u ratnim zbivanjima. Knjiga koja je bila tema ovog predstavljanja malo se razlikuje od tipičnih sjećanja jer ju je napisao Austrijanac — kapetan Georg von Trapp te je prijevod s njemačkog na hrvatski jezik. Knjiga je objavljena u suradnji s Državnim arhivom u Zadru i Hrvatskim institutom za povijest i zove se *Do posljednjeg pozdrava zastavi — sjećanja austrijskog podmorničkog zapovjednika kapetana korvete Georga von Trappa*.

Tko je bio Georg von Trapp i zašto je on važan za nas u Hrvatskoj? On je bio austrougarski ratni junak, odnosno najuspješniji zapovjednik podmornice u austrougarskoj ratnoj mornarici u Prvom svjetskom ratu. Međutim, zapamćen je po nečem sasvim drugom — kao lik kapetana iz poznatog mjuzikla *Moje pjesme, moji snovi* iz 1965. godine. Film, nažalost, čini određenu nepravdu prema von Trappu jer u njemu nema riječi o njegovim ratnim iskustvima, a nisu spomenute njegove veze s Hrvatskom, a i njegova osobnost dosta se razlikuje od stvarne osobe.

Koje su njegove veze s Hrvatskom? Kao časnik austrougarske mornarice velik dio svoje karijere proveo je na našoj obali jer je tu bila većina austrougarskih ratnih luka, a također su mnogi mornari, tj. članovi posade bili hrvatskog podrijetla. Međutim, njegove veze s Hrvatskom sežu mnogo dublje od toga — rođen je u Zadru 4. travnja 1880., kao sin uspješnog mornaričkog časnika Augusta von Trappa, koji se među ostalim istaknuo i u Viškoj bitki 1866. godine, a za svoje druge zasluge stekao je nasljednu obiteljsku titulu. Von Trappova majka bila je Hedwiga Weppler, amaterska pijanistica koja je svoju ljubav prema glazbi prenijela i na djecu, pa se von Trapp, za razliku od onoga što je prikazano u mjuziklu, glazbom zapravo počeo baviti već u djetinjstvu. Od malena zadivljen brodovima koje je vidio u našim lukama, Georg von Trapp krenuo je očevim stopama i pridružio se mornarici. Završio je Mornaričku akademiju u Rijeci kao jedan od najboljih studenata u svojoj generaciji, bio je na mnogim plovidbama, među kojima se ističe kartografska ekspedicija na Tihi ocean, a prvo ratno iskustvo stekao je u gušenju Boskačkoga ustanka u Kini, u kojem je sudjelovao kao mornaričko pješništvo, tj. današnji ekvivalent marincima te je za to stekao svoje prvo odlikovanje za hrabrost.

Nakon toga vratio se u Hrvatsku i radio na ispitivanju tada relativno novih oružja, a to su bile podmornice i torpeda. U Rijeci je bila poznata i prva tvornica torpeda na svijetu čiji je vlasnik bio engleski industrijalac Robert Whitehead. Georg je tijekom tih ispitivanja upoznao Whitheadovu unuku Agathe s kojom se vjenčao u kapelici riječke Mornaričke akademije 1911. go-

dine. Smjestili su se u Puli, tada glavnoj austrougarskoj ratnoj luci te su tu 1912. dali izgraditi vilu Trapp, koja se i danas može posjetiti. Danas je u njoj gerontološki centar. Samo dvije godine od kad su se uselili u svoj novi dom počeo je Prvi svjetski rat. Agathe i njihovo dvoje djece evakuirani su u Austriju, a Georg je postavljen za zapovjednika topiljarke. Međutim, on je želio aktivniju ulogu i tražio je premještaj u podmornicu, što mu je odobreno 22. travnja 1915. godine. Tada je postavljen za zapovjednika — male i zastarjele podmornice U-5, u kojoj su se zbog lošeg sustava prozračivanja mornari često trovali benzinskim parama. Izazova i problema bilo je mnogo. Uz to što je podmornica bila zastarjela, Georg je bio suočen s nadmoćnim neprijateljskim flotama, često i s nerazumijevanjem nadređenih za potrebe podmorničkog ratovanja. Već pet dana nakon što je postavljen za zapovjednika podmornice U-5 potopio je veliki francuski ratni brod, oklopnog krstaša Léon Gambett, na ulasku u Jadran. Taj čin bio je vrlo važan. Naime, nakon toga države Antante nisu slale svoje velike brodove na Jadran jer su strahovale od stradanja uzrokovanih austrougarskim podmornicama. Nakon rata Georg je za taj pothvat stekao posebno odlikovanje, Red Marije Terezije, koje se dodjeljivalo samo časnicima koji su pokazali iznimnu hrabrost i inicijativu u borbi.

U kolovozu 1915. blizu Palagruže potopio je talijansku podmornicu Nereide, što se tada rijetko događalo. Već iduće 1916. godine postavljen je za zapovjednika U-14, tada najveće austrougarske podmornice s kojom je izveo više uspješnih napada na talijanske, francuske i britanske konvoje na Jonskom i Sredozemnom moru. Djelujući na prostoru od Jadrana do Grčke i sjeverne Afrike uspio je 1917. potopiti jedanaest neprijateljskih brodova, što ga ujedno čini najuspješnijim austrougarskim podmorničkim zapovjednikom. Kao pravi časnik stare škole von Trapp je ostao vjeran caru i Monarhiji do kraja rata — posljednje mjesece proveo je kao zapovjednik podmorničke baze u Boki kotorskoj, gdje je primio vijest da je rat završen te da je njegova strana poražena. Dok su ostali slavili kraj rata, drugi se pokušavali vratiti kućama, von Trapp je sa skupinom časnika posljednji put spustio austrougarsku mornaričku zastavu i tako je simbolično označio kraj ne samo svoje mornaričke karijere, nego također države i sustava koje je doživljavao kao temelje vlastitog identiteta. Upravo zbog tog čina knjiga se zove *Do posljednjeg pozdrava zastavi*, kako je njezin urednik u svojem predstavljanju istaknuo.

Nakon rata prekinuta je mornarička karijera von Trappa, od bolesti mu je ubrzo umrla supruga pa je kao dadilju zaposlio Mariju Kutscheru kako bi se brinula o njegovu sedmero djece, s njom se poslije vjenčao i imao još troje djece. Na Marijin poticaj počeli su nastupati kao pjevačka obitelj i postigli su uspjeh diljem Europe. Von Trapp nije zaboravio svoje dane u mornarici ni povezanost s našom obalom pa je nekoliko puta u međuratnom razdob-

lju poveo svoju obitelj na ljetovanje u Pulu i krstarenje Jadranom. Nažalost, tu je idilu prekinuo uspon nacista, koji su preuzeli vlast u Austriji i nastojali von Trappa pridobiti za sebe. Međutim, on je njihove pozive odbio te je jednom prilikom, kad su mu naredili da izvjesi zastavu s kukastim križem na svojoj kući, izvjesio jedan šareni sag. Ipak, bojeći se odmazde poveo je obitelj preko talijanske granice u izbjeglištvo, a na kraju su se smjestili u SAD-u gdje su nastavili svoju pjevačku karijeru. Georg von Trapp umro je na obiteljskom imanju u Vermontu nedugo nakon kraja Drugoga svjetskog rata, odnosno 1947. godine. Pokopan je u odori austrougarskog časnika s onom mornaričkom zastavom koju je posljednji put spustio još 1918. godine u Boki kotorskoj.

Kada je završio Prvi svjetski rat, Von Trapp je silno želio očuvati svoje uspomene na Monarhiju i njenu mornaricu te ih prenijeti mlađim naraštajima. Zato je putovao diljem zemlje i držao predavanja o svojim mornaričkim danima, a u vezi s tim nastojanjima objavio je 1935. ove memoare. Oni su bili vrlo popularni te su gotovo odmah uvršteni na popis srednjoškolske literature u Austriji, a prevedeni su i na francuski jezik. Nažalost, zbog spomenutih političkih zbivanja, knjiga se nije spominjala sve do posljednjih 20-ak godina, kada se konačno pojavilo novo izdanje na njemačkom jeziku. Prevodi se i na druge jezike: engleski, poljski, mađarski, ruski, sada i na hrvatski.

Von Trapp u knjizi opisuje svoju službu od trenutka kada je postao zapovjednik podmornice U-5 godine 1915. sve do kraja rata, tj. do posljednjeg pozdrava zastavi u Boki kotorskoj 1918. godine. Ova knjiga nije samo dnevnik autorovih doživljaja i promišljanja, nego ima i književnu vrijednost. Naime, vrlo vješto je napisana — možemo je čitati gotovo kao povijesni roman s mnogo dijaloga, opisnih situacija i društvenih grupa u kojima se von Trapp kretao tijekom rata. Na temelju rečenog stječemo dojam kako je zapravo bilo služiti i živjeti u podmornici te kakvo je stajalište jednog Austrijanca o Hrvatskoj. Saznajemo o stvarnosti rata na moru, njegovim posljedicama na vojnike i civile u pozadini te općenito iz prve ruke doznajemo o posljednjim danima i propasti Austro-Ugarske. Autor nam pokazuje kako je bilo živjeti i raditi s višenarodnom posadom — među njegovim mornarima bili su Hrvati, Austrijanci, Mađari, Česi, Talijani — i to u jednoj skućenoj podmornici u kojoj su bili suočeni s prirodnim nedaćama, mehaničkim kvarovima i nadmoćnim neprijateljem te su morali naučiti živjeti jedni s drugima. Vidimo kako su do samoga kraja rata ostali složni. Čitatelj tu dobiva dojam da je von Trapp usprkos svojim nevjerojatnim uspjesima bio vrlo skroman i pristupačan čovjek, zbog čega je svoje memoare napisao u trećem licu. Na taj je način želio istaknuti da njegovi uspjesi ne pripadaju samo njemu, nego cijeloj posadi podmornice. Svojim najvećim uspjehom smatrao je činjenicu da tije-

kom cijeloga rata u svim akcijama nije poginuo nijedan član njegove posade. Von Trapp je smatrao Hrvatsku svojom drugom domovinom, što se vidi i u knjizi kad na živopisan način opisuje prirodne ljepote naše obale i često težak život njenih stanovnika, kao i u činjenici da je svoju obitelj nastavio voditi na ljetovanje u našu zemlju i nakon kraja rata. Von Trappove veze s našom obalom nisu zaboravili ni njegovi nasljednici — neki od njih u Zadru su pokušali pronaći kuću u kojoj je rođen, no ona i dalje nije poznata. Hrvatski prijevod memoara svakako će omogućiti našim čitateljima da prepoznaju povijesnu i umjetničku vrijednost ovog djela i njenog autora.

Važnost i recepcija okruglog stola Prvi svjetski rat — zaboravljena baština u Senju

Projekt *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja — zaboravljena baština* primarno se bavi znanstvenom raspravom o »kulturi sjećanja« na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj na temelju novih spoznaja o istraženju baštini kako bi se ustanovilo što je uzrokovalo suvremeni »fenomen zaborava« na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj. Cilj projekta je istražiti »kulturu sjećanja« na taj rat u Hrvatskoj tijekom Kraljevine SHS/Jugoslavije (u odnosu prema široj regiji i Europi) kroz sustavno upoznavanje s »politikama sjećanja« (zakonodavni okvir), praksama obilježavanja »mjestâ sjećanja« i »komemorativnim praksama« tijekom Prvoga svjetskoga rata i u međuratnom razdoblju.

Prvi svjetski rat je utjecao na milijune ljudi koji su u njemu izravno ili neizravno sudjelovali, a njegove će posljedice u Europi ostati vidljive sve do danas — on je utjecao i na manje lokalne sredine na hrvatskom povijesnom prostoru, pa tako i na grad Senj te njegovu širu okolicu. Nažalost, povijest Senja tijekom Prvog svjetskog rata još uvijek nije dovoljno istražena, a nisu istražene ni sudbine Senjana i vojnika iz okolice koji su se borili na europskim bojištima, ni senjske žrtve i žrtve iz senjske okolice navedenog rata. Okrugli stol *Prvi svjetski rat — zaboravljena baština* održan je u Senju kako bi se zainteresiranim Senjanima predstavili rezultati istraživanja projekta s posebnim osvrtom na Senjane i stanovnike iz okolice, njihove žrtve iz Prvog svjetskog rata te na »mjestâ sjećanja« za navedene žrtve u okolici.

Prigodno je bilo da se okrugli stol održi upravo u Gradskoj knjižnici Senj, koja tijekom cijele godine svojim sugrađanima i posjetiteljima grada omogućava iznimno bogat program — od predstavljanja knjiga, preko izložbi, edukacijskih radionica do znanstvenih simpozija i okruglih stolova. Sve navedeno, kao ni ovaj skup ne bi bilo izvedivo bez ravnateljice knjižnice Ane Prpić Rogić i svih djelatnika knjižnice, koji su ugostili predavače i pripremili mjesto za održavanje okruglog stola.

Treba istaknuti kako je spomenuti skup imao i svojevrstu edukacijsku ulogu jer su na njemu sudjelovali i učenici Srednje škole Pavla Rittera Vitezovića u dogovoru s ravnateljicom škole Danijelom Vukelić i profesorom povijesti Silvijem Šojatom, koji su prepoznali važnost razmatranih tema za učenike. Oni su mogli steći novo znanje o svim temama koje su obuhvaćene u ovom osvrtu, što im je omogućilo da povežu kompleksne društvene i povijesne pojave Prvog svjetskog rata sa svojom svakodnevnom okolicom i gradom u kojem žive.

Na kraju skupa publika se uključila u raspravu pitanjima i komentarima. Većina komentara bile su zapravo riječi zahvale slušatelja na oživljavanju zapostavljenih tema povijesti Senja i sudbina senjskih žrtava i žrtava iz okolice Senja tijekom Prvog svjetskog rata. Posjetitelji okruglog stola postavljali su i pitanja o budućim istraživanjima navedenih tema, tj. o istraživačima koji bi se mogli nastaviti baviti tim temama, posebice lokalnom povijesti Senja i okolice te Prvim svjetskim ratom i žrtvama s promatranog prostora. Voditeljica projekta dr. sc. Ljiljana Dobrovšak je istaknula kako zanimanje među istraživačima ovakvih tema itekako postoji. Kao dokaz izdvojila je i ovaj okrugli stol te mlade istraživače iz projekta *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja — zaboravljena baština*, a i druge senjske povjesničare koji posebnu pozornost usmjeravaju na lokalna mjesta sjećanja žrtava Prvog svjetskog rata.

O skupu su izvještavali različiti mediji — u prvome redu Radio Senj je snimio cijeli događaj i sve izlagače te snimku puštao u eter idućih tjedana nakon njegova završetka kako bi svi zainteresirani mogli poslušati izlaganja ako su bili spriječeni doći na okrugli stol. Osim navedenog, skup je popraćen objavama i člancima na portalima i stranici Grada Senja, *internetskoj* i *Facebookovoj* stranici Gradske knjižnice Senj, *Facebookovoj* stranici *Udruge 1914—1918*. te člancima objavljenim u sljedećim medijima: *Novi list*, *Turneri.info*, *Knjižnice.nsk*, *Novitet.hr* te na web-portalu Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar.

Sudionici okruglog stola su nakon njegova održavanja posjetili i lokalno senjsko groblje Sv. Vid, na kojem je tijekom Domovinskog rata podignut spomen-križ uz tri mramorne ploče na kojima je uklesano: »Hrvatskim vojnicima i žrtvama palim za domovinu 1914—1918 1941—1945« (lijevo); »Blago onima koji stanuju kod tebe Gospodine« (na sredini) i »U spomen palim hrvatskim braniteljima Domovinskog rata« (desno). To je jedan od spomenika za sve branitelje Hrvatske, ali prvenstveno za hrvatske branitelje Domovinskog rata. Prema istraživanjima dr. sc. Ljiljane Dobrovšak, na tom groblju je pokopano i šest austrougarskih vojnika, a sudionici su pronašli grob tek jednog od njih — riječ je o Tomi Prpiću (1878.—1915.), razvodniku 26. pučko-ustaške pješačke pukovnije.

Zaključak

Okrugli stol *Prvi svjetski rat — zaboravljena baština* u Senju održan 16. ožujka 2023. godine u Gradskoj knjižnici Senj samo je jedan od brojnih rezultata projekta *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja — zaboravljena baština*. Sudionici toga skupa — dr. sc. Ljiljana Dobrovšak, dr. sc. Filip Hameršak, dr. sc. Željko Holjevac, Nikola Tominac i Boris Blažina — osvrnuli su se na različite teme vezane za projekt i lokalnu povijest Senja te njegove okolice kako bi predstavili dio vlastitih recentnih istraživanja zainteresiranoj senjskoj publici.

Treba istaknuti kako je ovaj skup imao i svojevrsnu edukacijsku zadaću jer su na njemu bili i učenici Srednje škole Pavla Rittera Vitezovića u dogovoru s ravnateljicom škole i profesorom povijesti, a rasprava tijekom okruglog stola otvorila je brojna pitanja o budućim istraživanjima navedenih tema i o istraživačima koji se time bave. Dobra medijska popraćenost skupa omogućila je da rezultati istraživanja sudionika i projekta *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja — zaboravljena baština* budu dostupni mnogo brojnijoj publici od one prisutne na okruglom stolu. Okrugli stol može poslužiti kao primjer dobre prakse za širenje novih rezultata istraživanja i otvaranja novih istraživačkih pitanja kako o senjskoj povijesti, tako i o povijesti senjskih žrtava Prvog svjetskog rata i spomenika palim vojnicima s područja nekadašnje Ličko-krbavske županije u Velikom ratu.

Izbor iz literature:

- Dobrovšak, Ljiljana. »Mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj — ratni spomenici.« *Znanstveni skup Konac Velikog rata, Zbornik radova*, ur. Hrvoje Gržina, Mario Stipančević, HDA, Zagreb, 2020: 399-426.
- Dubravčić, Frane. *Živ sam i dobro mi je (ratni dnevnik pripadnika 79 pukovnije)*. Otočac, 2004.
- Glavičić, Ante. »Stara i nova groblja, grobovi na području grada Senja i šire senjske okolice.« *Senjski zbornik*, 19., 1992: 81-108.
- Hameršak, Filip. »Vojna groblja Prvoga svjetskoga rata — od spomena do nebrige (uvodni prikaz).« *Znanstveni skup Konac Velikog rata, Zbornik radova*, ur. Hrvoje Gržina, Mario Stipančević, HDA, Zagreb, 2020: 375-398.
- Holjevac, Željko. »Lika i Senj 1914. između mira i rata.« *Senjski zbornik*, 41., 2014: 329-348.
- Paščenko, Jevgenij. *Hrvatski grobovi 1914.—1918., Karpati, Galicija, Bukovina*. Zagreb: HDA, 2016.
- Rukavina, Karlo. »Prilog istraživanju Senjskih žrtava Prvog svjetskog rata.« *Senjski zbornik*, 49., 2022: 281-316.

- Tominac, Nikola. »79. pukovnija Zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu.« *1918. u hrvatskoj povijesti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u palači Matice hrvatske 29.-30. listopada 2008.*, ur. Željko Holjevac, Zagreb, 2012: 283-322.
- Tominac, Nikola. »Ličani u »Velikom ratu«, Jedanaesta sočanska bitka, 17. kolovoza-12. rujna 1917.« *Senjski zbornik*, 39., 2012: 213-250.
- Tominac, Nikola. »Ličke pješačke postrojbe Austrougarske vojske u borbama tijekom 1918. godine.« *Senjski zbornik*, 45, 2018: 429-448.
- Tominac, Nikola. »Ličani u »Velikom ratu« Zimska bitka za Karpate, siječanj-travanj 1915.« *Senjski zbornik*, 42.-43., 2015.-2016: 489-524.
- Tomljanović, Vedran. *Senj i okolica u Prvom svjetskom ratu*, diplomski rad. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci, 2014.
- Von Trapp, Georg. *Do posljednjeg pozdrava zastavi*. Ur. Boris Blažina. Zagreb: Državni arhiv u Zadru, Hrvatski institut za povijest, Udruga 1914.—1918., 2021.